

Boplatslämningar, skogvaktartorp och en spjutspets vid Gillberga

Arkeologisk utredning

L2023:7942, L2023:7943, L2023:7944,
Forsby 1:3 och Skultuna-Gillberga 1:2, Skultuna socken,
Västerås kommun, Västmanland, Västmanlands län

SAU rapport 2024:1

Fredrik Andersson

SOCIETAS
ARCHAEOLOGICA
UPSALIENSIS

Boplatslämningar, skogvaktartorp och en spjutspets vid Gillberga

Arkeologisk utredning

L2023:7942, L2023:7943, L2023:7944,
Forsby 1:3 och Skultuna-Gillberga 1:2, Skultuna socken,
Västerås kommun, Västmanland, Västmanlands län

SAU rapport 2024:1

Fredrik Andersson

SOCIETAS
ARCHAEOLOGICA

UPSALIENSIS

SAU rapporter 2024:1
ISSN 1652-9448
©SAU 2024

UTGIVNING OCH DISTRIBUTION

Societas Archaeologica Upsaliensis
St Larsgatan 5, 753 11 Uppsala
post@sau.se
www.sau.se

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr och datum för beslut:

431-4836-2023. 2023-10-17

Uppdragsnummer (KMR): 202301481

SAU:s projektbeteckning: 1306 & 1307

Företagare: Ralf Öster & Carl Schartau

Belägenhet

LANDSKAP: Västmanland

LÄN: Västmanland

KOMMUN: Västerås

SOCKEN: Skultuna

FASTIGHET: Forsby 1:3, Skultuna-Gillberga 1:2

FORN LÄMNING: L2023:7942, L2023:7943, L2023:7944

KOORDINATER: N 6616128, E 582936

HÖJD: 33–38 m ö h

Undersökningen

TYP AV UNDERSÖKNING: Arkeologisk utredning

DATUM I FÄLT: 2023-11-14 – 2023-11-16

UNDERSÖKT YTA: cirka 340 m²

KOORDINATSYSTEM: Sweref 99 TM

HÖJDSYSTEM: RH 2000

INMÄTNINGSSYSTEM: RTK-GPS

Personal: Fredrik Andersson (projektledare), Michel Guinard

Fynd och arkivmaterial förvaras: Hos SAU i väntan på fyndfördelning

Omslagsbild: Karta 1716; schaktfoto: Fredrik Andersson, SAU; spjutspetsfoto: Max Jahrehorn, Oxider

Allmänt kartmaterial:

©Lantmäteriet Medgivande MS 2007/04080

Digitala planer: Fredrik Andersson

Lektor: Anneli Sundkvist

Redaktör: Anneli Sundkvist

Layout: SAU

Innehåll

Sammanfattning	4
Inledning	5
Metod och genomförande.....	6
Antikvarisk bakgrund	7
Naturlandskapet	7
Kulturlandskapet	8
Utredningsresultat	10
Utredningsobjekt 11	10
Utredningsobjekt 13	12
L2023:7942, Boplatsområde	13
L2023:7943, Boplatsområde	15
Utredningsobjekt 23	16
L2023:7944 Lägenhetsbebyggelse.....	18
Slutsats och utvärdering	24
Referenser	26
Arkiv- och kartmaterial	26
Historiska kartor.....	26
Övrigt kart- och arkivmaterial	26
Bilagor	27
Bilaga 1. Schaktlista.....	27
Bilaga 2. Anläggningslista.....	28
Bilaga 3. Fyndlista	29
Bilaga 4. Osteologisk analys.....	30
Bilaga 5. Konserveringsrapport.....	31

Sammanfattning

Under tre dagar i november 2023 genomförde Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) en arkeologisk utredning av tre områden vid Gillberga och Forsby, Västerås kommun. Utredningen föranleddes av att de berörda områdena ingår i en detaljplaneprocess och hade i ett tidigare utredningsskede pekats ut som möjliga lägen för ej tidigare kända fornlämningar. För att klargöra huruvida det förkommer lämningar inom utredningsområdena grävdes sökschakt med maskin.

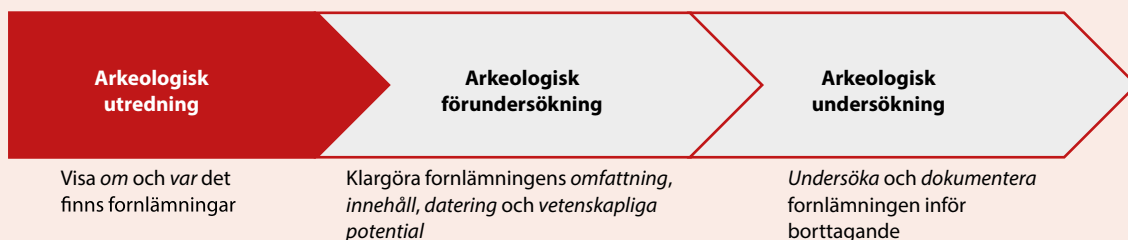
Utredningen har kunnat konstatera att de inom två av de tre utpekade områdena finns fornlämningar bevarade. Det rör sig om två ytor med förhistoriska boplatslämningar samt en torplämning från 1700-talet.

De förhistoriska boplatslämningarna utgörs av stolphål, mörkfärgningar, kulturlager samt fyndmaterial. Lämningarna är fördelade på två närliggande, men separata, ytor. En keramikskärva från det ena boplatsoområdet dateras preliminärt till yngre bronsålder-äldre järnålder. De nyupptäckta boplatserna är belägna i ett fornlämningsrikt område med flertalet kända gravar, skålgropar och lösfynd vilket indikerar att boplatserna utgör en del i ett förhistoriskt kulturlandskap med en sannolikt lång bosättningskontinuitet.

Torplämningen utgjordes av resterna efter ett möjligt spisröse, ett antal nedgrävningar och kulturlager samt ett relativt omfattande fyndmaterial i form av yngre rödgods, tegel, brända djurben och järnföremål. På platsen för lämningarna är ett skogvaktartorp utritat på en karta från 1716. Utifrån befintliga historiska kartor så verkar torpet överges eller flyttas under andra hälften av 1700-talet. Delar av fyndmaterialet kan också dateras till slutet av 1700-talet och verkar representera torpets sista bosättningsfasen.

Bland torplämningarna framkom en spjutspets i järn som saknar kända paralleller från tiden då torpet var i bruk. Fyndet kan i stället typologiskt dateras till romersk järnålder eller folkvandringstid och är således betydligt äldre än resten av fyndmaterialet. Hur det forntida föremålet kom att hamna bland 1700-tals lämningar är oklart. En möjlig tolkning är att någon av torpets innevanare har hittat föremålet i en av närområdets många gravar och att det gamla fornfyndet använts som ett husoffer vid anläggandet av torpet.

Den uppdragsarkeologiska processen (2 kap KML)

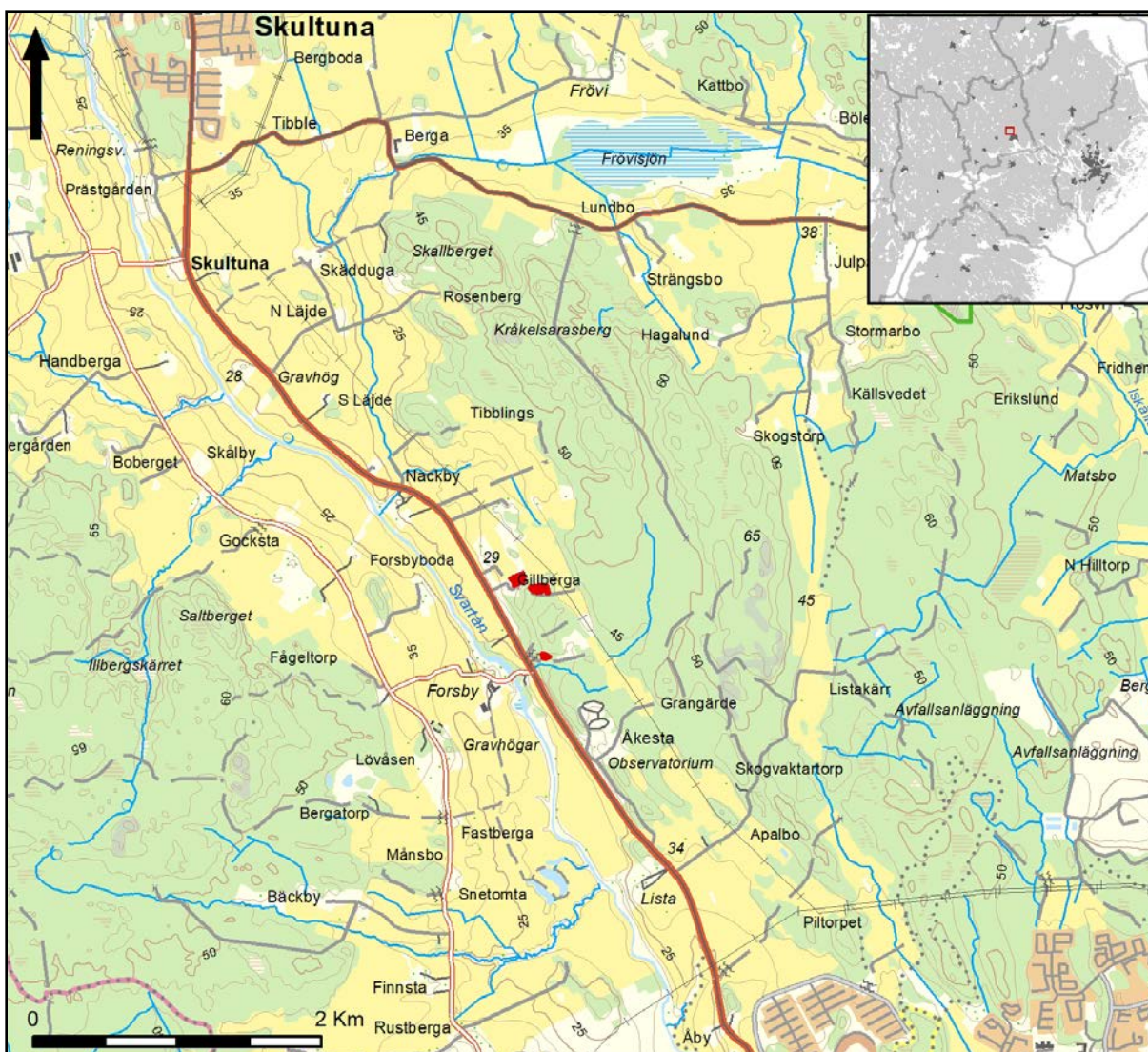
Aktuella arkeologiska tidperioder

Inledning

Societas Archaeologica Upsaliensis (SAU) har på uppdrag av Länsstyrelsen i Västmanlands län genomfört en arkeologisk utredning av tre områden inom fastigheterna Forsby 1:3 och Skultuna-Gillberga 1:2, belägna strax söder om Skultuna i Västerås kommun. De aktuella utredningsområdena hade identifierats vid en tidigare utredning, etapp 1 (Andersson 2023) och bestod av två lägen för förhistoriska boplatslämningar (objekt 11 och 13) och en plats där det enligt historiska kartor ska ha funnits ett skogvaktartorp på 1700-talet (objekt 23).

Bakgrunden till de antikvariska insatserna är att de berörda områdena är i en detaljplaneprocess. Utredningens syfte var därför att klargöra om ej tidigare kända fornlämningar kan komma att beröras av ett planerat arbetsföretag och preliminärt avgränsa identifierade fornlämningar inom detaljplaneområdet. Resultaten från utredningen ska därigenom kunna användas vid företagarens planering och Länsstyrelsens fortsatta tillståndsprövning i ärendet, samt utgöra ett underlag inför eventuella kommande arkeologiska åtgärder.

FIGUR 1. Utdrag ur Terrängkartan med de tre utredningsområdena markerade i rött. ©Lantmäteriet Gävle. Medgivande MS2007/04080. Skala 1:50 000.

Metod och genomförande

För att klargöra om det förekommer fornlämningar inom de tre utredningsområdena grävdes sökschakt med grävmaskin. Schaktning utgick från de ytor som bedömdes ha störst potential inom respektive område och sökschakt grävdes därefter i en sådan omfattning att frågan om det förekommer fornlämningar inom utredningsområdena bedömdes klargjord. Schakten grävdes skiktvis ner till anläggningsnivå eller till den naturliga undergrunden. Vid schaktningen användes metallsökare och schakten rensades med handredskap. Identifierade anläggningar och lager rensades fram och dokumenterades i plan. Om det rådte tveksamheter kring framkomna lämningar undersöktes dessa för att klargöra den antikvariska statusen. Alla schakt, anläggningar och fynd mättes in med RTK-GPS och dokumenterades i text och bild. Fältdokumentationen har sedan registrerats och bearbetats vidare i *Intrasis* och *ArcGIS*.

I länsstyrelsens kravspecifikation fastställdes att utredningen skulle ha en restriktiv fyndinsamlingsstrategi. I samband med fältarbete gjordes dock bedömningen att ett antal fynd behövdes samlas in och analyseras som ett led i bedömningen av framkomna lämningar. En mindre osteologisk analys gjordes därför av Sofia Prata, SAU på delar av det benmaterial som samlades in (Bilaga 4).

Ett av föremålen har efter dialog med länsstyrelsen och läns museet även konserverats då det bedömdes ha ett sådant kulturhistoriskt- och vetenskapligt värde att detta var motiverat. Konserveringen har gjorts av Max Jahrehorn, Oxider AB.

Fältarbetet genomfördes under tre dagar i november. Den sena tiden på året påverkade till viss del omfattning av sökschaktningen då det inte var dagsljus under hela arbetsdagen. Detta medförde att mer precisa avgränsningar av identifierade lämningar delvis fick bortprioriteras. Marken var även mycket vattenmättad på grund av stora mängder nederbörd under lång tid. Detta gällde framför allt vid objekt 13 där schakten snabbt vattenfylldes när vattnet sipprade ner från matjorden i schaktkanterna. Detta försvårade dokumenterandet och medförde att identifierade anläggningar i vissa fall inte var möjliga att undersöka.

FIGUR 2. Sökschaktning inom objekt 13. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

Antikvarisk bakgrund

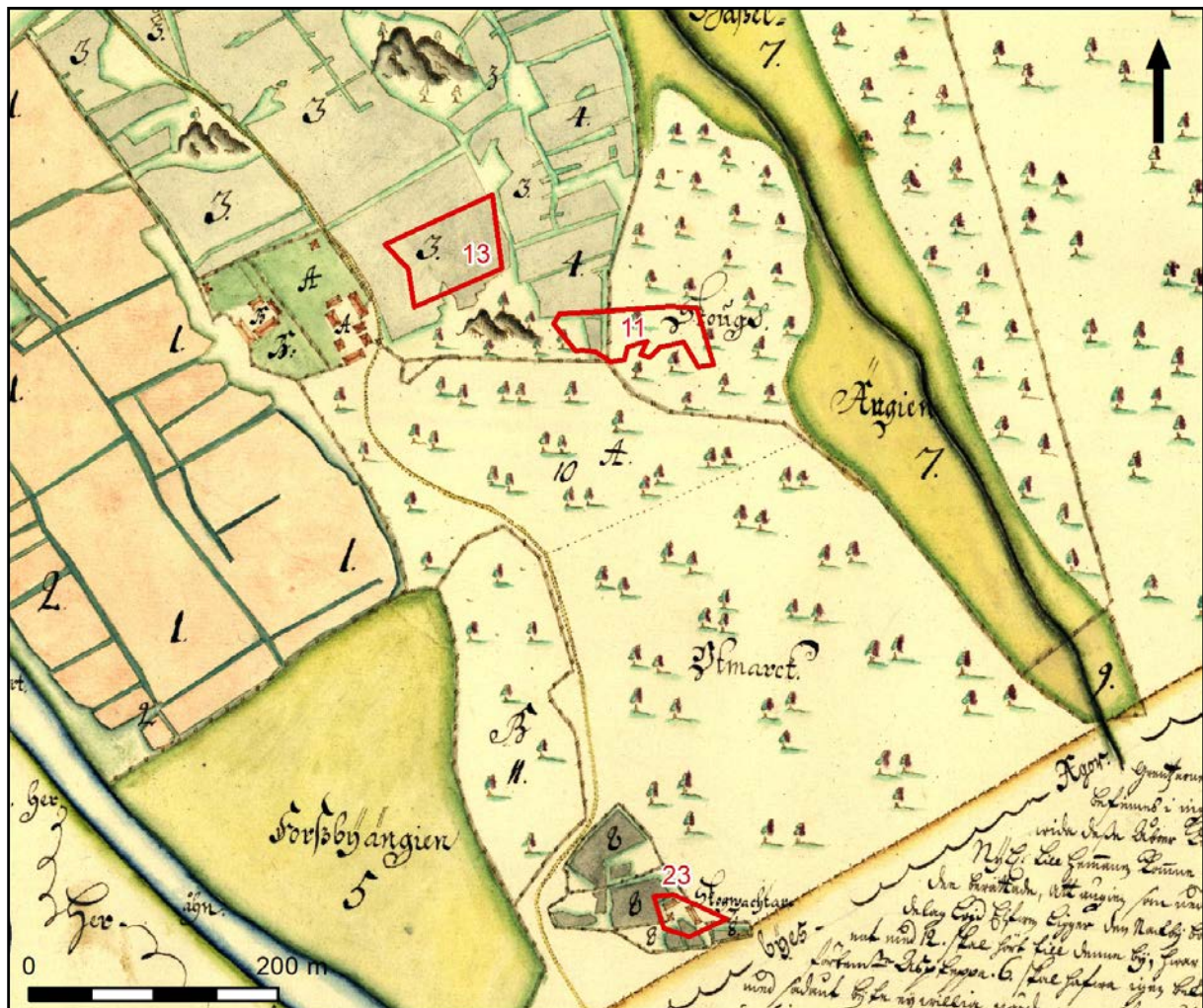
I samband med utredningen, etapp 1 genomfördes en kart- och arkivstudie där de natur- och kulturgeografiska förutsättningarna för detaljplaneområdet belystes (Andersson 2023). Nedan följer en kortare presentation av resultaten från den studien som är kopplade till de nu aktuella utredningsobjekten. För en mer omfattande redovisning för närområdet hänvisas till den tidigare utredningsrapporten.

Naturlandskapet

De aktuella områdena är beläget på östra kanten av Svartåns dalgång. Den omgivande terrängen är småkuperad med större flackare partier omgivna av moränhöjder. Inom utredningsområdena är glacial lera den dominerande jordarten med inslag av större block och stenar. Höjden över havet är mellan 35 och 40 meter. Utifrån befintliga landhöjningsmodeller (Sund 2010) så tyder det på att områdena steg upp ur havet under den yngre stenåldern för cirka 5500 år sedan. Under den perioden utgjorde området kring Gillberga en del av ett kustlandskap kring det innanhav som föregick Mälaren. I och med landhöjningen förlorade området sedermera den direkta närheten till havet, men läget intill Svartån som förbinder Mälaren med Bergslagen har säkerligen varit kommunikativt gynnsamt under hela förhistorien. Ån har haft ett naturligt fall på flera meter vid Forsby vilket dock bör ha påverkat kommunikationen längs vattenleden från järnåldern och framåt.

FIGUR 3. Sökschaktningen inom framför allt objekt 13 försvårades av att åkermarken var mycket vattensjuk. Schakten blev snabbt vattenfyllda när vattnet sipprade ner från den omkringliggande matjorden. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

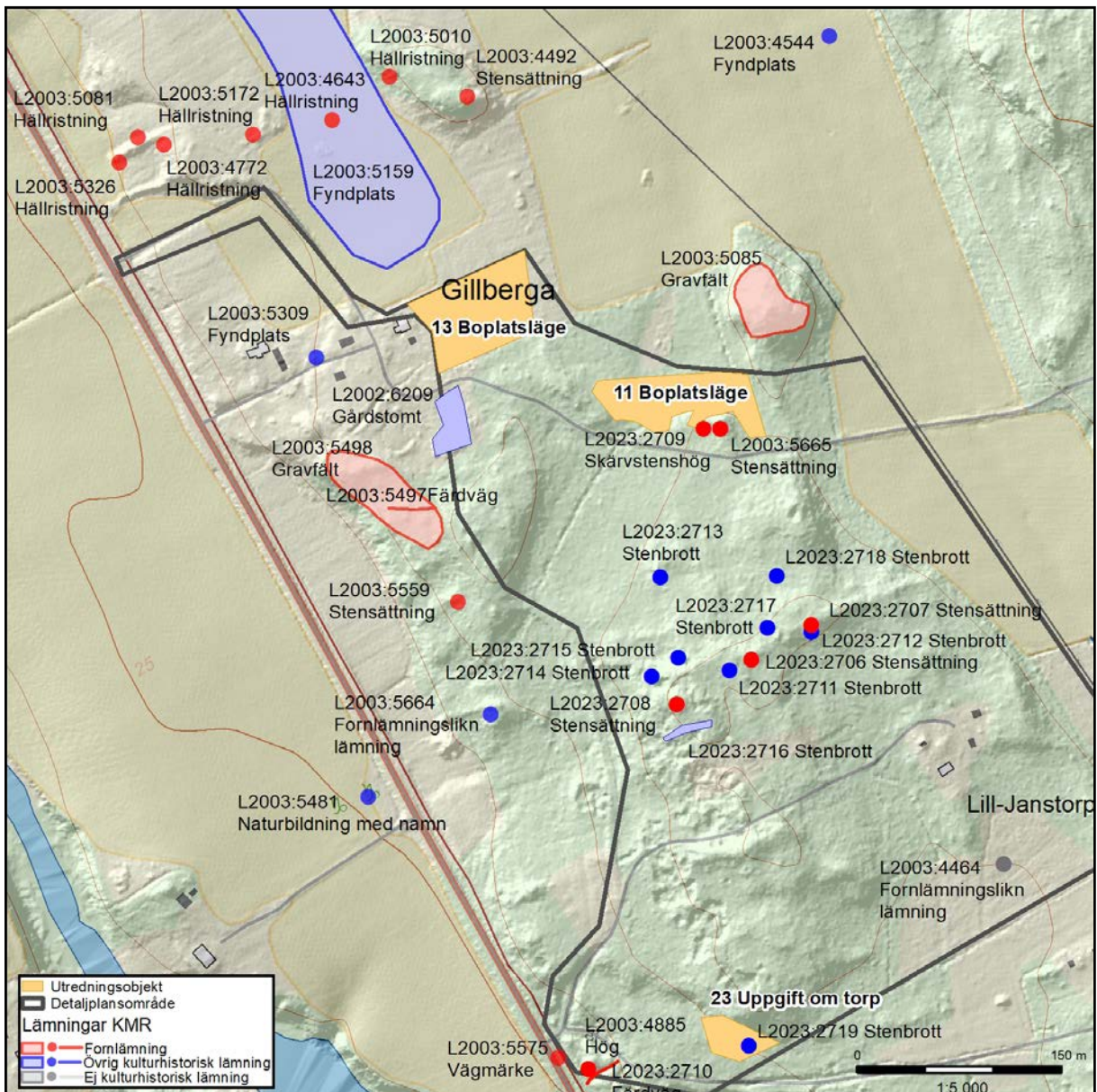
FIGUR 4. Utredningsområdena markerade på geometrisk avmätning från 1716 (LMST55-13:2). Skala 1:6000.

Kulturlandskapet

De tre utredningsområdena har under historisk tid tillhört Gillberga ägor. Det äldsta skriftliga belägget för byn Gillberga är från 1371 (Ortnamnsregistret). På den äldsta tillgängliga kartan från 1640 består byn av två gårdar (Tora T2:40). Marken inom objekt 13 brukas redan då som åker, medan de två andra utredningsområdena var en del av Gillbergas utmarker. Delar av objekt 11 ser ut att ha brukats som åker under 1700-talet men verkar inte odlas upp i sin helhet för än på 1900-talet och har nog brukats som åker under relativt kort tid. Vid utredningstillfället låg de båda åkrarna vid objekt 11 och 13 i träda.

I början av 1700-talet återfinns det vid objekt 23 ett skogvaktartorp med tillhörande åkerlappar (LMS T55-13:2). Platsen för torpet verkar ha övergivits mot slutet av århundradet (LMS T5-13:4) medan de tillhörande åkrarna har brukats vidare fram till åtminstone början av 1900-talet (RAK J112-83-22). I dag växer det träd och sly på platsen.

Ser man till den kända fornlämningsbilden så vittnar den om att området kring Gillberga har varit bebyggt långt före 1300-talet. Inom Gillberga ägor har det vid något tillfälle påträffats en enkel skafthålsyx (L2003:5309, SHM16118:2). Det är inte känt exakt var stenyxan har hittats men fyndet indikerar bosättningar från slutet av stenåldern eller äldsta bronsåldern i närområdet. Från samma period kan de bitar av bearbetad flinta och kvarts härröra som identifierades knappt 50 meter norr om objekt 13 i samband med fornminnesinventeringen på 1980-talet (L2003:5159). Ytterligare en fyndplats för bearbetad flinta noterades då cirka 250 meter nordöst om objekt 11 (L2003:4544).

FIGUR 5. Utredningsområdena markerat i gult med registrerade fornlämningar (KMR) i närområdet. Bakgrundskarta Topografi 10 och en terrängkuggningsmodell baserad på laserdata. Skala 1:5000.

Den kända fornlämningsmiljön kring Gillberga är mycket omfattande. Bara inom det som var Gillberga ägor på 1700-talet finns 30 kända förhistoriska gravar (26 stensättningar och fyra högar) dels inom två gravfält, dels som ensamliggande gravar. Därutöver finns ett 30-tal skålgropar inristade på större block strax norr om utredningsområdet. Dessutom finns det tre registrerade skärvstenshögar samt uppgifter om yttäckande kulturlager i norra delen av byns åkermark. Tillammans indikerar fornlämningarna om en trolig bebyggelsekontinuitet kring Gillberga från bronsåldern och fram till idag.

Utredningsresultat

Vid den arkeologiska utredningen kunde fornlämningar identifieras inom två av tre utredningsobjekt. Inom objekt 13 framkom förhistoriska boplatslämningar inom två separata ytor och inom objekt 23 påträffades lämningar kopplade till den torpbebyggelse som finns markerad på historiska kartor. Inom objekt 11 kunde inga fornlämningar konstateras.

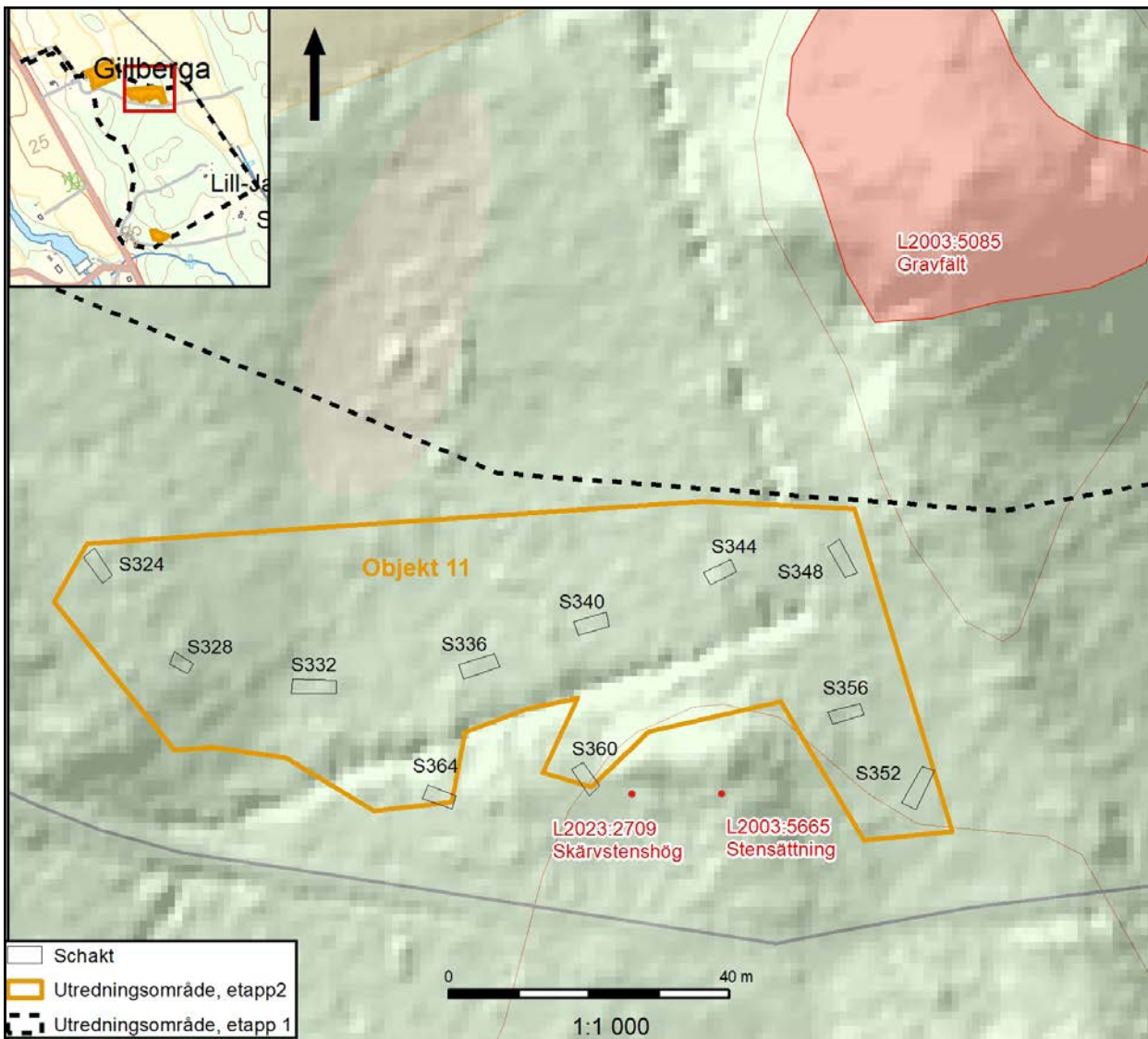
Utredningsobjekt 11

Objekt 11 hade pekats ut vid den tidigare utredningen som ett möjligt läge för förhistoriska boplatslämningar. Området låg strax sydväst om gravfältet L2023:5085 med 16 kända stensättningar. Ytterligare en registrerad stensättning (L2003:5665) finns precis söder om objektet, där det vid etapp 1-utredningen även identifierades en tidigare okänd skärvstenshög (L2023:2709). Boplatsläget utgjordes av ett cirka 4000 kvadratmeter stort flackt område med relativt stenfri lermark. Området har till viss del varit plöjt men på senare tid har det odlats skog som vid utredningstillfället var avverkad.

Inom utredningsobjektet grävdes elva sökschakt med en sammanlagd yta på drygt 100 kvadratmeter, vilket motsvarar 2,5 procent av den totala ytan. Trots att sökschakt grävdes i anslutning till de kända fornlämningarna och i de topografiskt mest gynnsamma delarna av området framkom inget av antikvariskt värde.

FIGUR 6. Vy över utredningsobjekt 11. Till vänster i bakgrunden syns höjden med det registrerade gravfältet L2003:5085 och till höger den mindre höjden med stensättningen L2003:5665. Foto mot sydost: Fredrik Andersson, SAU.

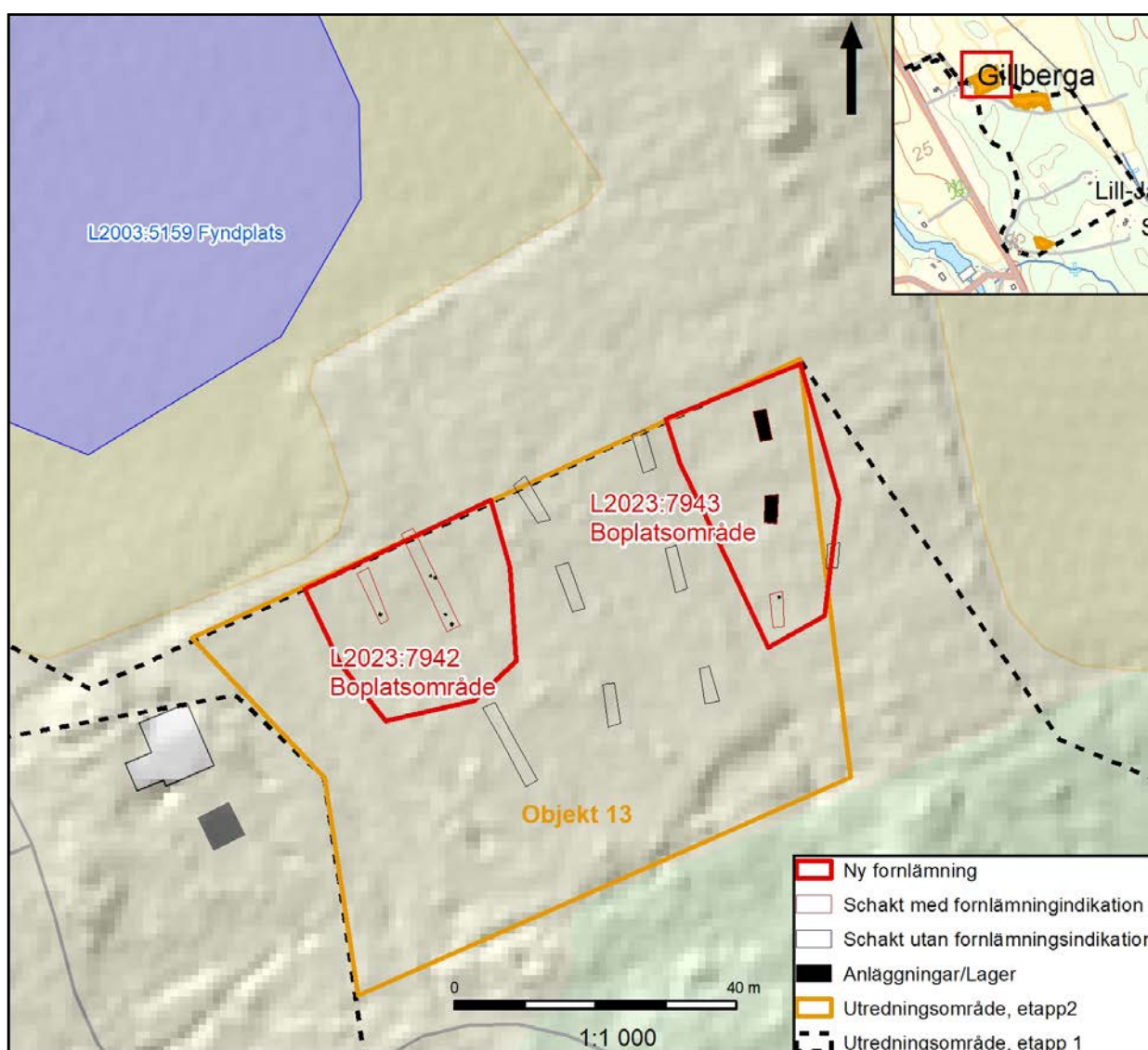
FIGUR 7. Karta över utredningsresultaten vid objekt 11. Bakgrundskarta Topgrafi 10 och en terrängskuggningsmodell baserad på laserdata. Skala 1:1000.

Utredningsobjekt 13

Objekt 13 hade också identifierats som ett möjligt läge för förhistoriska boplatsslämningar. Området hade pekats ut utifrån de naturgeografiska förutsättningarna samt närheten till både kända fornlämningar och Gillberga historiska bytomt. Objektet var cirka 4600 kvadratmeter stort och utgjordes av en svag förhöjningen med relativt flack lermark med inslag av större sprida stenblock. Marken har tidigare brukats som åker men på senare tid legat i träda och använts som betesmark.

Vid utredningstillfället var marken mycket vattensjuk vilket försvårade utredningsarbetet då vatten snabbt rann ner i schakten från den omgivande matjorden. På grund av de dåliga förhållandena grävdes inte mer schakt än absolut nödvändigt även om detta gjorde att avgränsningarna av fornlämningarna inom utredningsområdet blev relativt grova. Bedömningen gjordes dock att ytterligare schaktning under dåliga förhållande riskerade att skada bevarade lämningar utan att informationsmängden skulle öka nämnvärt. Tretton sökschakt togs upp i området med en sammanlagd yta på drygt 160 kvadratmeter, vilket motsvarar cirka 3,5 % av utredningsområdet.

Inom objektet identifierades två ytor med förhistoriska boplatsslämningar. Eftersom avståndet dem i mellan överskred 20 meter har de registrerats som två separata fornlämningar.

FIGUR 9. Karta över utredningsresultaten vid objekt 13 med de preliminära utbredningarna för två nya fornlämningar, boplatssområdena L2023:7942 och L2023:7943. Bakgrundskarta Topografi 10 och en terrängkuggningsmodell baserad på laserdata. Skala 1:1000.

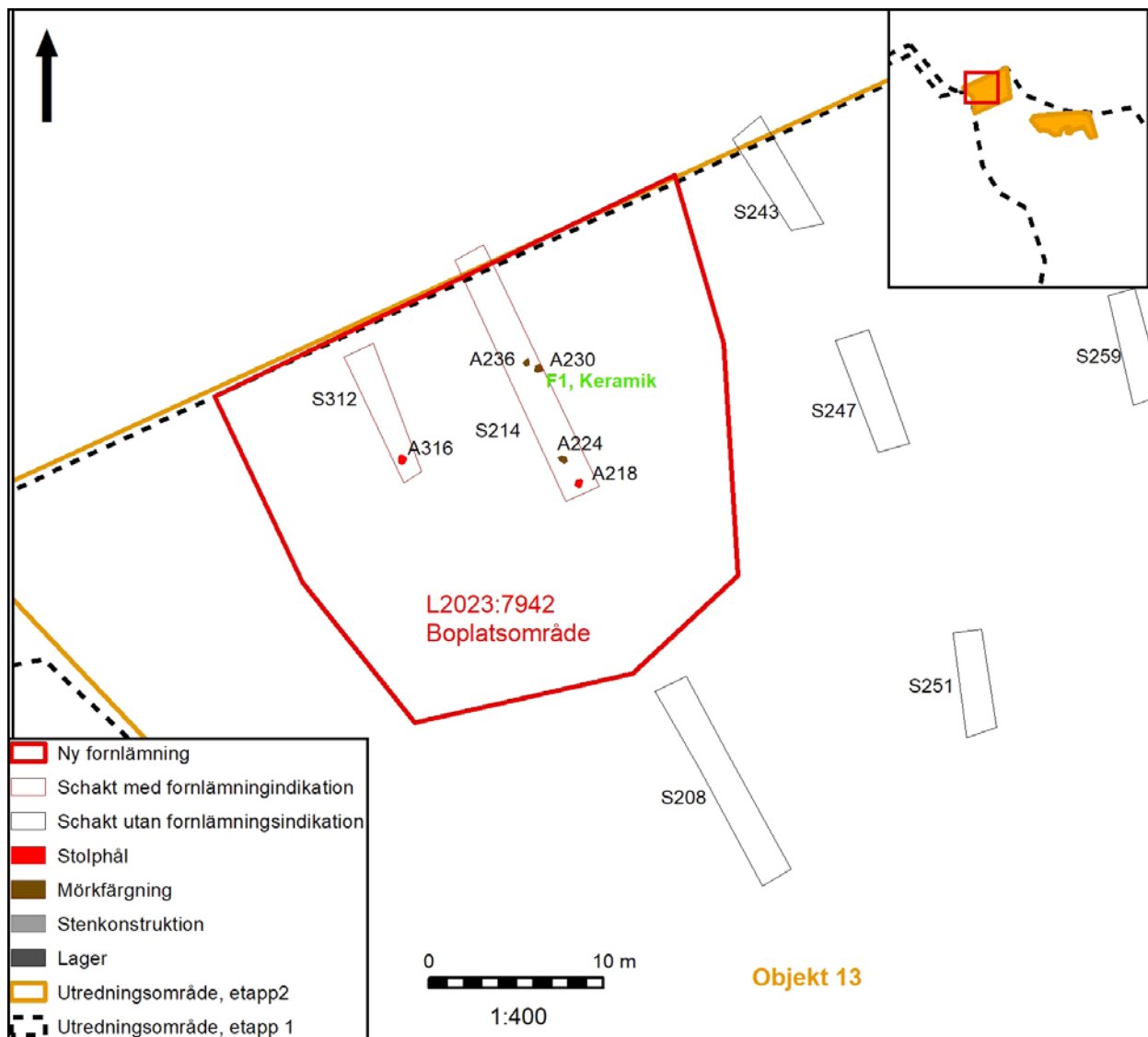
FIGUR 8. Vy över utredningsobjekt 13. I bakgrunden syns höjden med det registrerade gravfältet L2003:5085. Foto mot öster: Fredrik Andersson, SAU.

L2023:7942, Boplatsområde

I nordvästra delen av utredningsobjekt 13 framkom förhistoriska boplatslämningar i två intilliggande schakt. Lämningarna utgörs av två stolphål och ytterligare tre förmodade nedgrävningar. I anslutning till anläggningarna framkom även en bit keramik och det noterades bränd lera i schakten.

Stolphålen är ca 0,5 meter i diameter, 0,25–0,35 meter djupa och har rester efter stenskoning bevarade. Keramikfyndet (F1) är en mynningsbit från ett kärl med ett granitmagrat gods som bränts i oxiderande miljö. Magringskornen är 1 till 2 millimeter stora och ser ut att vara sorterade med ett större inslag av glimmer. Mynningen är rundad och svagt facetterad. Skärvan dateras utifrån gods och form yngre bronsålder-äldre järnålder.

Utifrån utredningsresultaten har boplatsområdet uppskattats till cirka 600 kvadratmeter. I norr fortsätter lämningarna sannolikt utanför utredningsområdet. Väster om de fyndförande schakten drogs inga ytterligare schakt på grund av de dåliga arbetsförhållande vilket gör att avgränsningen där inte är helt klarlagd.

FIGUR 10. Plan över det nupptäckta boplatsområdet L2023:7942. Skala 1:400.

FIGUR 11. Stolphål A316 i profil. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

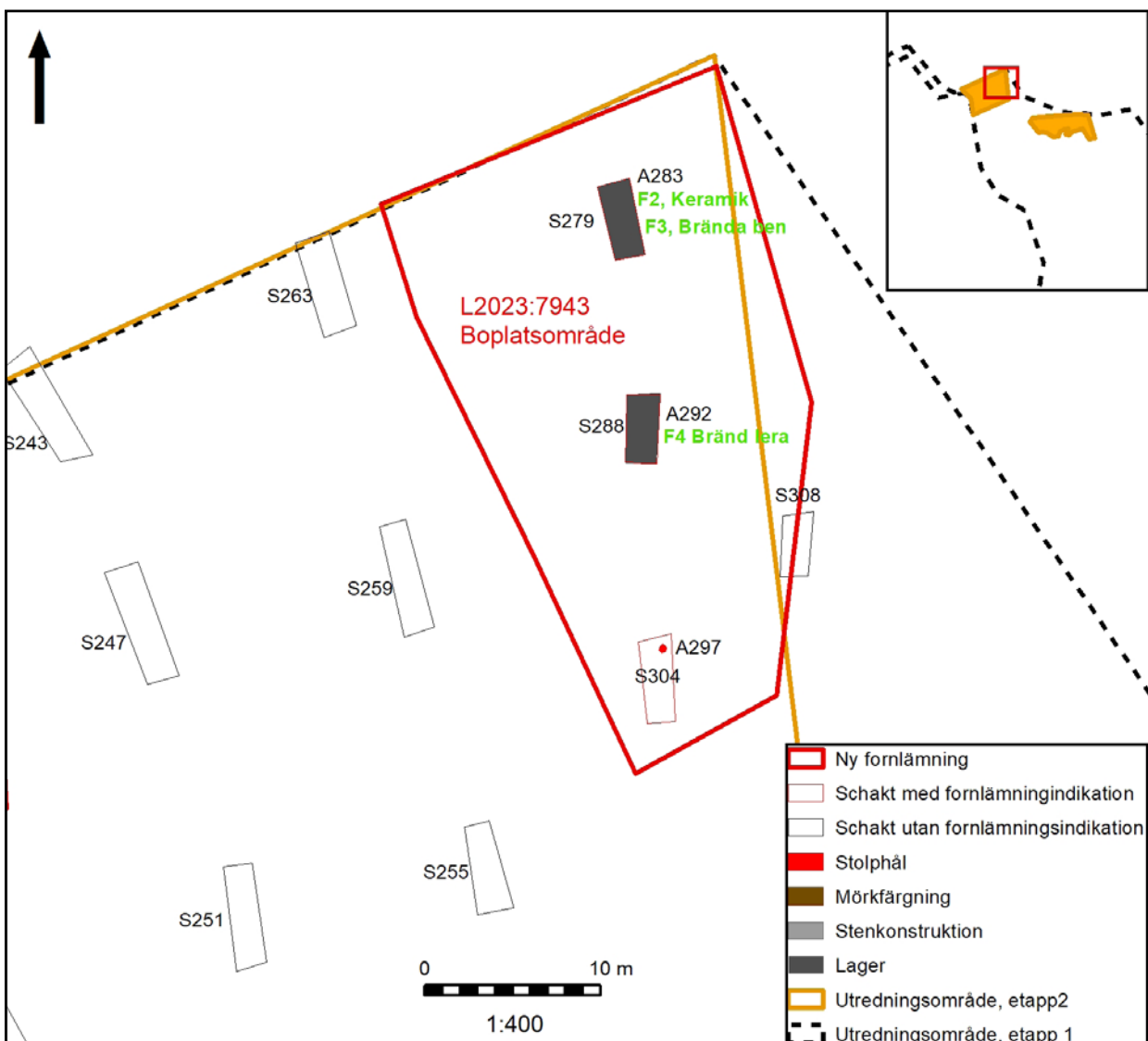

FIGUR 12. Inom L2023:7642 påträffades en mynningsbit från ett keramikfärd (F1). Foto: Lars Sundström, SAU.

L2023:7943, Boplatsovråde

I tre schakt i den nordöstra delen av objekt 13 framkom boplatsslåmningar i form av ett stolphål och yttäckande kulturlager samt fynd av keramik, brända ben och bränd lera. Stolphålet (A297) är 0,5 meter diameter, 0,15 meter djupt. Kulturlager (A283 och A292) noterades i två av schakten. Lagren var mörkfärgade med måttliga inslag av kol, sot, eldpåverkad sten och bränd lera. För att klargöra att det faktiskt rörde sig om kulturlager och inte naturligt avsatta lager undersöktes det ena (A283). Lagret visade sig där vara cirka 0,3 meter djupt och vid rensning framkom två små keramikfragment (F2) och två fragment brända ben (F3). Keramiken är granitmagrad med inslag av fältspat. Godset är välmagrat med magringskorn mellan 1-3 millimeter. Fragmenten är för små för att kunna ge någon ytterligare information. Även de brända benen är för fragmenterade för att kunna säga något om art eller benslag.

Boplatsovrådet har uppskattats till cirka 600 kvadratmeter. I norr fortsätter lämningarna sannolikt utanför utredningsområdet. Söder om de fyndförande schakten drogs inga ytterligare schakt och där kan lämningarna fortsätta inom utredningsområdet.

FIGUR 13. Plan över det nyupptäckta boplatsovrådet L2023:7943. Skala 1:400.

FIGUR 14. A297 i profil. Anläggningen tolkat som ett stolphål med den vattenmättade marken försvårade både undersökandet och tolkandet av lämningarna. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

FIGUR 15. Det insamlade fyndmaterialet från L2023:7943 var mycket fragmenterat och utgjordes av två keramikfragment (F2), två små fnyk brända ben (F3) samt en större bit bränd lera (F4). Foto: Fredrik Andersson.

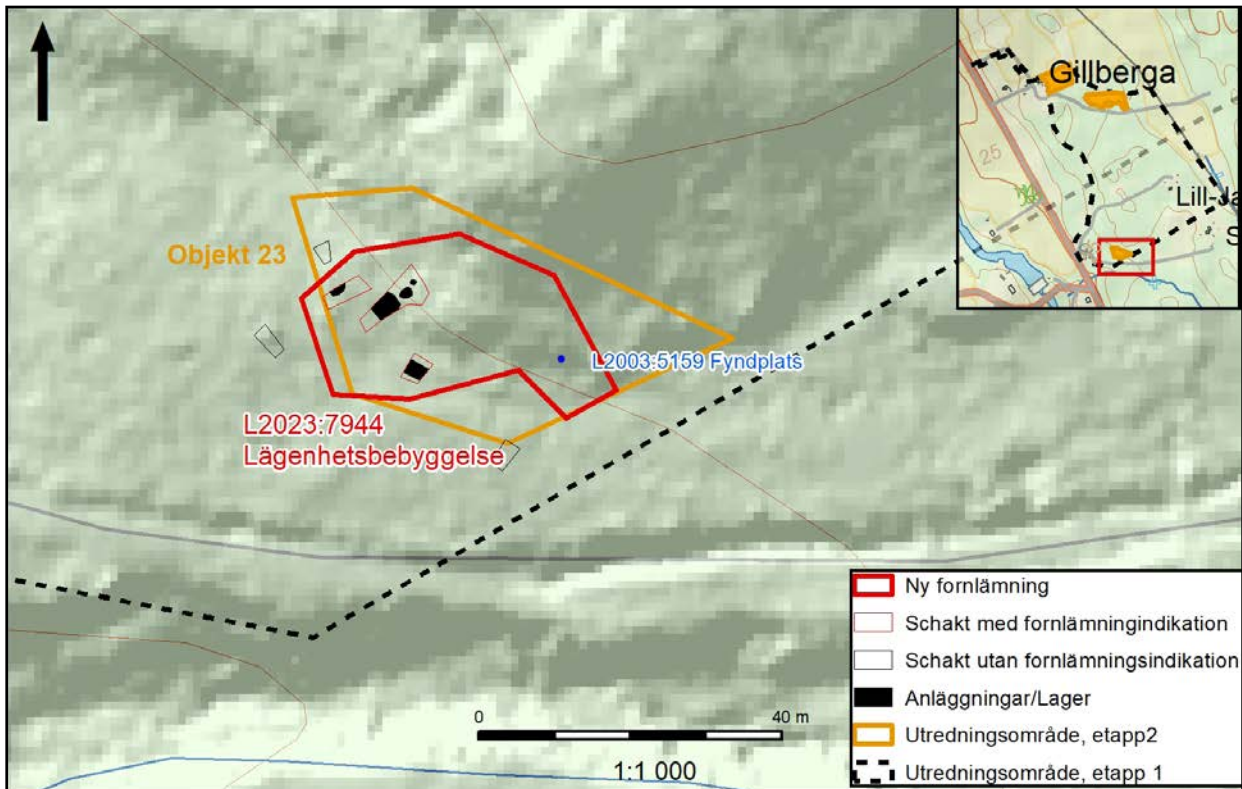
Utredningsobjekt 23

Utredningsobjekt 23 hade vid den tidigare utredningen identifierats utifrån det historiska kartmaterialet som läget för ett skogsvaktartorp. Vid etapp 1-utredningen hade området besiktats utan att några synliga lämningar upptäckts förutom ett sentida stenbrott (L2023:2719). Vid inventeringen som gjordes på försommaren var det relativt tät växtlighet i området vilket försvårade överblicken och att mer precist kunna peka ut möjliga lägen för till exempel huslämningar. Objektet hade därför prickats in utifrån rektifiering av en karta från 1716 där det finns tre byggnader utritade (LMS TT55-13:2). Det fanns en viss osäkerhet i precisionen på rektifieringen dels på grund av kartans ålder och svårigheter i att relatera den till senare kartgenerationer, dels för att det saknades observationer i fält som kunde återkopplas till den rektifierade kartan.

Det definierade utredningsområdet var cirka 1100 kvadratmeter stort och utgjordes av en svag sydslänt ner mot lägre liggande flackar mark som hade bedömts vid inventeringen som tidigare åkermark. Området brukades vid utredningstillfället som skogsmark med delvis relativt tät skog och sly. Sex sökschakt grävdes inom objektet med en gemensam yta på drygt 70 kvadratmeter, vilket motsvarar cirka 6 % av utredningsobjektet. Resultatet av sökschaktning visar att det finns bevarade lämningar från torpbebyggelsen i området.

FIGUR 16. Vy över utredningsobjekt 23. Foto mot norr: Fredrik Andersson, SAU.

FIGUR 17. Karta över utredningsresultaten vid objekt 23 med den preliminära utbredningen för den nya fornlämningen L2023:7944. Bakgrundskarta Topografi 10 och en terrängskuggningsmodell baserad på laserdata. Skala 1:1000.

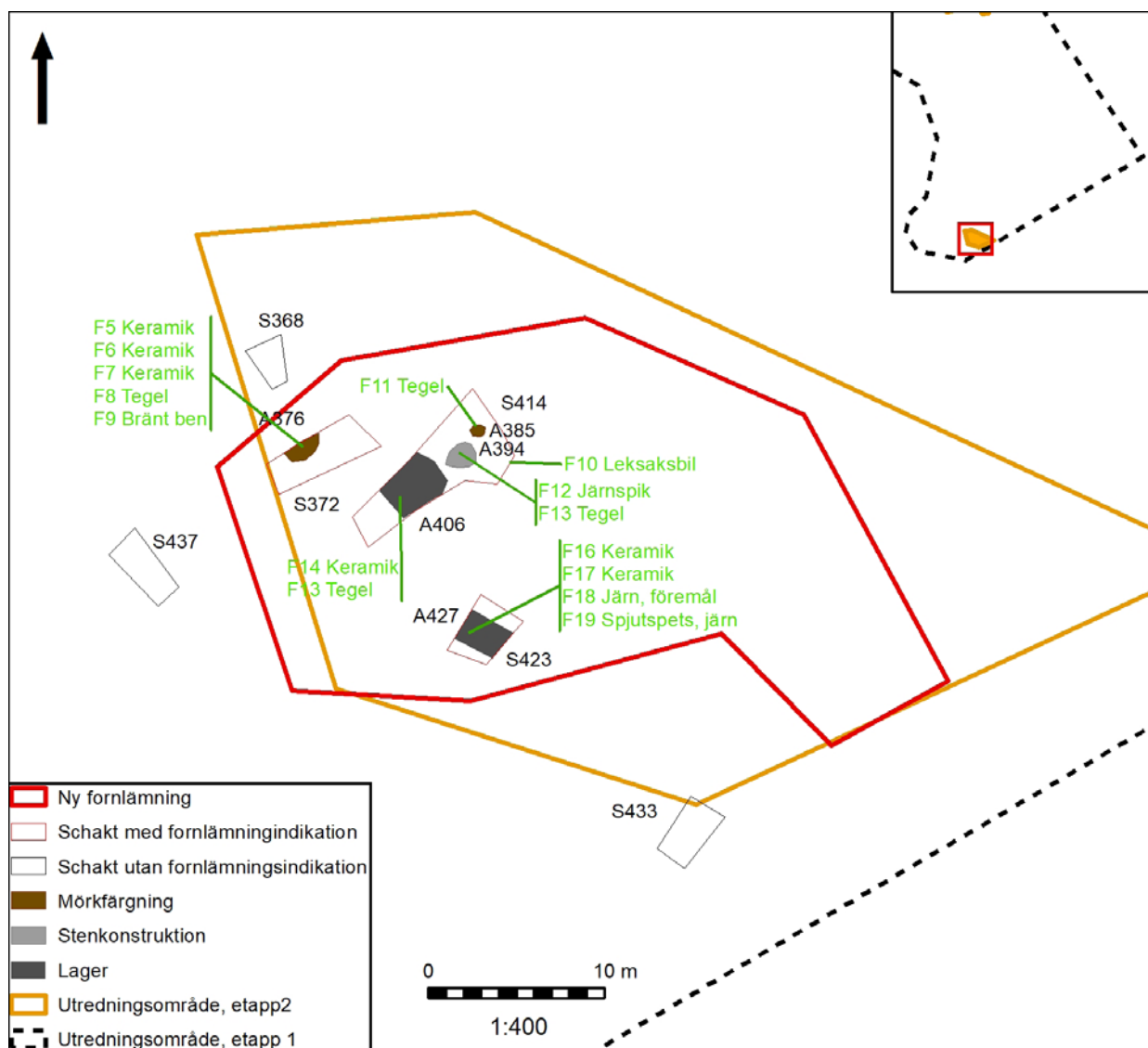
L2023:7944 Lägenhetsbebyggelse

Historiska bebyggelse lämningar framkom vid utredningsgrävningen i tre schakt. Lämningar består av en stenkonstruktion, två nedgrävningar, två kulturlager samt fyndmaterial. Stenkonstruktionen (A394) har tolkats som en möjlig rest efter ett spisröse, medan de två nedgrävningarna (A376 och A385) kan vara avfallsgropar. Kulturlagret A406 innehåller sot, kol och en del eldpåverkad sten och har tolkats som ett möjligt utrakat raserlager kopplat till det möjliga spisröset. Lagret A427 innehåller också sot och kol samt en hel del fynd, men det är oklart hur det har avsatts.

Det fyndmaterial som framkom består av keramik, tegel, brända djurben och järnföremål varav en spjutspets.

Keramikerna består av yngre rödgods. Det är främst delar av fat och skålar. I materialet förekommer det skärvor med vit, grön, röd och ljusbrun glasyr, samt oglaserade skärvor. Även en bit stengods samlades in. Typologiskt bör keramikerna daterats till slutet av 1700-talet/början av 1800-talet (muntligen Torbjörn Brorsson, KKS).

Tre järnföremål framkom bland lämningarna. Det mest anmärkningsvärda är kanske den spjutspets (F19) som påträffades vid metallkartering av ett av kulturlagren. Spetsen är cirka 20 centimeter lång och holken har en diameter på 2,5 cm. Vid konserveringen visade det sig att spjutspetsen har varit försedd med åtminstone en hulling och att delar av en nit fanns kvar i hol-

FIGUR 18. Plan över det nupptäckta boplatsoområdet L2023:7944. Skala 1:400.

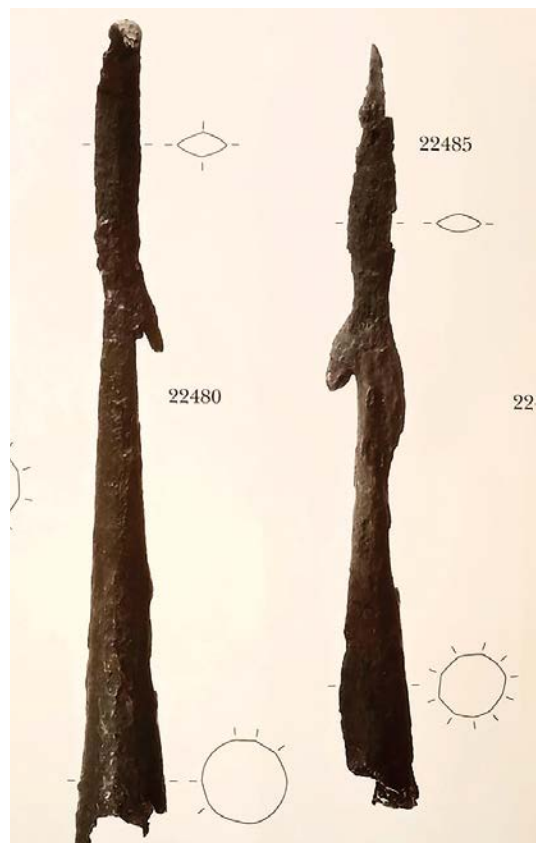
FIGUR 19. Delar av de keramikfynd som gjordes inom L2023:7944. Till vänster två skärvor från en skål med vitglaserad insida och dekorerad utsida (F5). Till höger en bottenbit från en mindre skål med grönglaserad insida och en utsida med klar ljusbrun glasyr. Foto: Lars Sundström, SAU.

FIGUR 20. Ytterligare fynd från L2023:7944. Överst från vänster till höger: glaserat keramikfragment (F6), stengodsfragment (F7), mynningsbit från en oglaserad kruka (F17) och ett fragment med glasyr på båda sidorna. Under en järnspik (F12). Foto: Fredrik Andersson.

FIGUR 21. Spjutspetsen (F19) efter en första rengöring av konservator. Foto: Max Jahrehorn, Oxider AB.

FIGUR 22. Paralleller till spjutspetsen från torplämningen finns från äldre järnåldern till exempel bland vapenoffren från Kragehul Mose på Fyn, Danmark (Iversen, 2010:Tafel 22)

ken. Några tydliga paralleller till spjut från 1600- eller 1700-talet har inte återfunnits, däremot så har spetsen slående likheter med spjutspetsar från äldre järnålder och då framför allt yngre romersk järnålder och folkvandringstid (muntlig uppgift Jonas Wikborg, Uppsala universitet/SAU). Hur en spjutspets från järnåldern kan ha hamnat bland torplämningar från 1700-talet är oklart. En möjlig förklaring skulle kunna vara att torpet överlagrar äldre förhistoriska lämningar. Det som talar emot detta är att inga andra tydligt förhistoriska fynd framkom på platsen och att det i det lager där spjutspetsen påträffades även förekommer 1700-tals keramik. Ett i dagsläget troligare scenario är att spetsen har hittats under historisk tid i till exempel någon av de förhistoriska gravar som finns i området. Alternativt så har det rört sig om ett offerfynd som påträffats vid till exempel dikningarbeten. Fyndet var hårt korroderat och innesluten i en ovanligt tät krusta vilket indikerar att spetsen legat i kraftigt tät och blöt lera (muntlig uppgift konservator Max Jahrehorn). Fyndomständigheter som inte påminner om de där fyndet nu påträffades.

Det finns andra exempel på att man vid arkeologiska undersökningar har hittat fornfynd i en torplämning. I samband med en förundersökning av ett torp utanför Strängnäs hittades ett ringspänne från vikingatiden i en syllstensgrund (Svensson 2010). Inte heller där fanns andra förhistoriska fynd eller anläggningar utan arkeologernas tolkning var att spännet hade tagits ifrån någon okänd förhistorisk lämning i torpets närhet. En möjlig förklaring till varför förhistoriska föremål påträffas bland betydligt yngre lämningar är att det har rört sig om någon form av husoffer. Praktiken med att deponera föremål i byggnader för god lycka har funnits långt fram i tiden och just att offra antika föremål var till exempel inte ovanligt under medeltiden (se t ex Ölund 2009). Huruvida spjutspetsen faktiskt har varit ett husoffer har dock inte gått att klarlägga i detta skede. Det är också möjligt att spjutfyndet utgjort ett exotiskt inslag bland torpets övriga inventarier.

I samma kontext som spjutspetsen framkom även ett mycket kompakt järnföremål (F18). Fyndet är 10,5 X 6,5 X 2,0 centimeter och väger över 600 gram. Det är starkt korroderat vilket gör

FIGUR 23. Bland torplämningar framkom även ett mycket kompakt järnföremål med oklar funktion. Föremålet är svagt böjt och i profil ser det ut som att det möjligtvis är vikt. Foto: Lars Sundström, SAU.

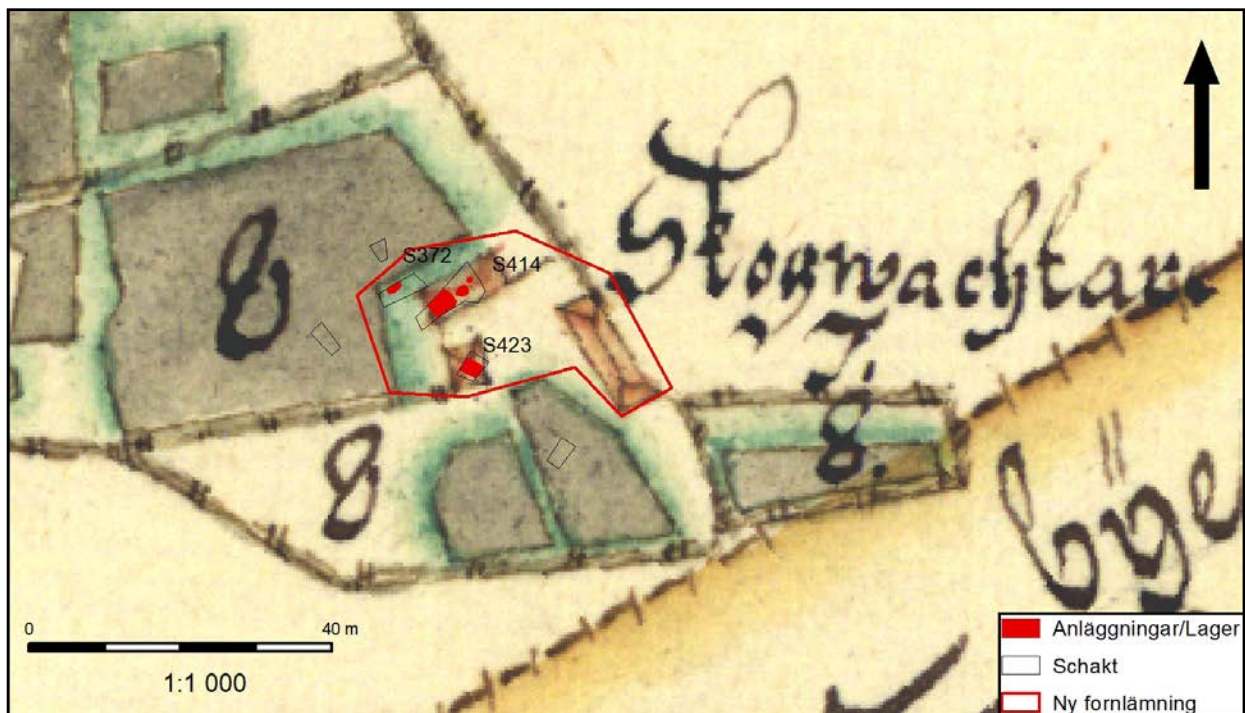

FIGUR 24. Exempel på tegel (F11) från L2023:7944. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

det svårt att se detaljer och bedöma vad det är för typ av föremål. Det är svagt böjt och består möjligen av ett vikt ämne. Exakt vad det är för en typ av föremål är dock oklart. Det tredje järnföremålet är en cirka 6 centimeter lång spik (F12). Spiken har ett kvadratisk tvärsnitt, 0,5 cm tjock, böjd och påträffades i resterna efter det möjliga spisröset (A394).

Övrigt fyndmaterial består av tre brända benfragment som samlades in vid rensning av mörkfärgningen A376. Benen kommer från ett mellanstort däggdjur, t ex får, svin eller rådjur (Bilaga 4). Det framkom även tegel i flera kontexter. Allt tegel som påträffades vid rensning av anläggningar och lager togs inte tillvara men den dokumenterade förekomsten visar att fyndkategorin sannolikt är vanligt förekommande inom lämningen.

Den identifierade bebyggelse lämningen förhåller sig väl med det skogsvaktartorp som finns markerade på de historiska kartorna. Det skilde endast cirka fem meter mellan de inmätta anläggningarna och de hussymboler som är markerade på kartan från 1716 efter att den rektifierats utifrån bygränserna. En precision som kanske är att förvänta gentemot en så pass gammal karta. Justerar man kartan utifrån utredningsresultaten så skulle lämningarna i schakt S414 kunna motsvara det förmodade bostadshuset och lämningarna i schakt S423 från ett mindre förrådshus eller arbetsbod. För att klargöra mer exakt hur lämningarna förhåller sig rumsligt till de huskon-

FIGUR 25. Anläggningar och schakt vid torplämningen L2023:7944 mot bakgrund av karta från 1716 (LMS T55-13:2) med förslag på rektifiering så att lämningar motsvarar de utritade byggnaderna. Skala 1:1000.

struktioner som funnits på platsen och vad som skett när torpet övergetts så behöver större ytor tas upp än vad som var möjligt vid utredningen. Till exempel kunde inte läget för det tredje huset på karta eftersökas då det skulle ha inneburit avverkning av en hel del träd för att komma åt att gräva, vilket det inte fanns tid till inom utredningen.

Exakt hur gammalt torpet är har inte gått att fastställa. Det äldsta beläget är från 1694 då det finns en byggnad med tillhörande åkrar utritade på en geometrisk avmätning från 1694 (LMS T55-13:1). Några tydliga fynd från 1600-talets har dock inte identifierats bland utredningsfynden. På storskiftekartan från 1780 finns inget torp markerat på platsen utan området beskrivs som en ”upodlad vret af Hagmark” (LMS T55-13:4). Utifrån det historiska kartmaterialet så ser det således ut som att torpet överges eller flyttas under 1700-talet. En datering som stämmer överens med keramiken från platsen och att de lämningar som påträffats sannolikt representerar torpets rivningsfas någon gång under 1700-talets andra hälft. Det går dock inte att utesluta att platsen har använts även efter att själva bebyggelsen försvunnit. Att så faktiskt är fallet vittnar ett fynd av en leksaksbil (F10) som framkom vid metallkarteringen av schakt S414. Bilen är en Hoveringham Tipper Matchbox No17 och tillverkad i England på 1960-talet. Fyndet gjordes intill ett större stenblock som möjligen kan ha varit en bra plats för till exempel en koja.

FIGUR 26. I anslutning till torplämningarna framkom vid metallkarteringen en leksaksbil från 1960-talet vilket vittnar om att platsen även varit använd även efter 1700-talet. Foto: Fredrik Andersson, SAU.

Slutsats och utvärdering

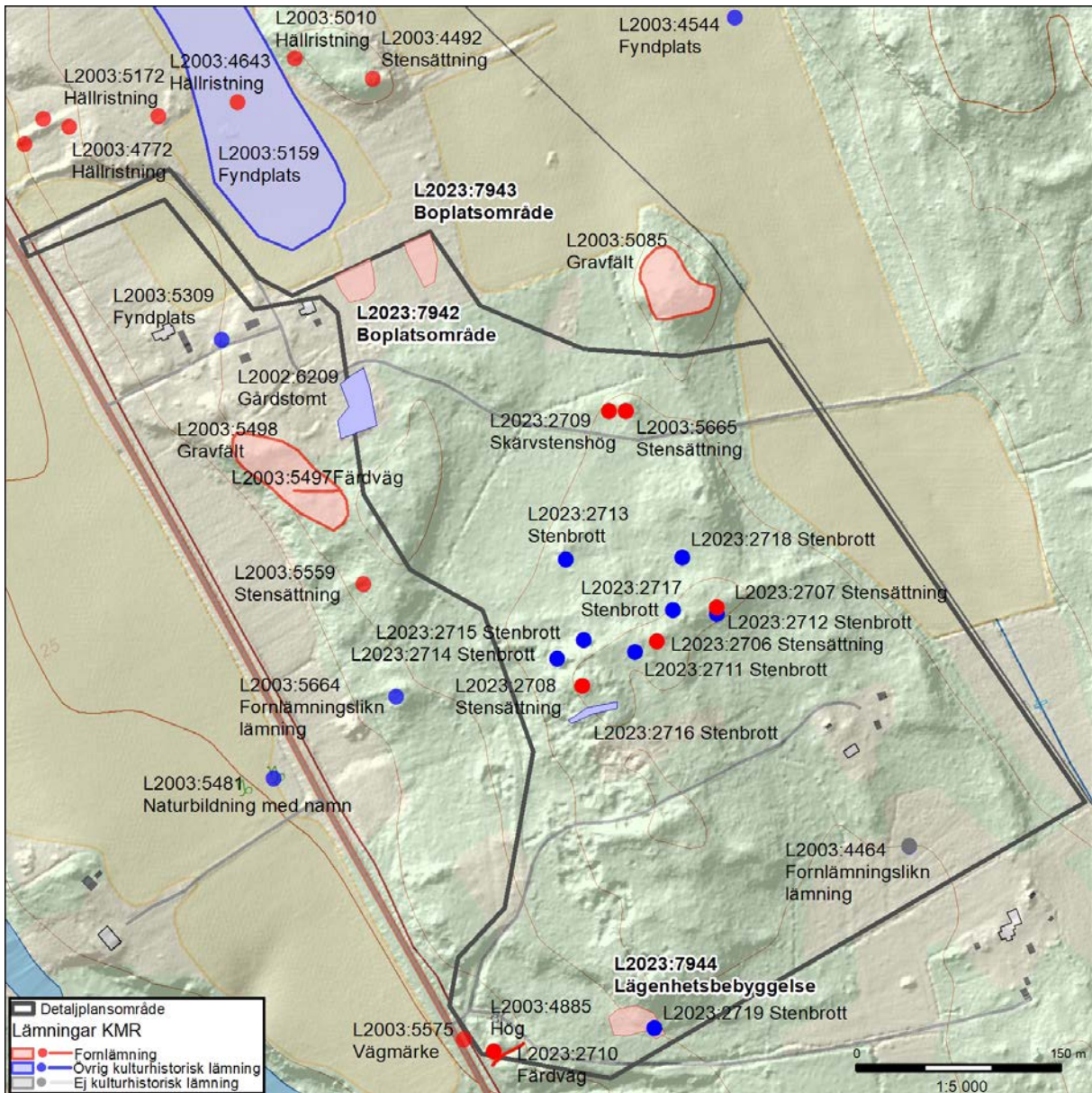
Den arkeologiska utredningen hade till syfte att klargöra om fornlämningar kommer att beröras av det planerade arbetsföretaget. Utredningen har identifierat nya fornlämningar inom två av de tre utpekade områdena. Fornlämningarna utgörs av två förhistoriska boplatsoområden samt en torplämning från 1700-talet. Samtliga lämningar har preliminärt avgränsats inom exploateringsområdet.

Utredningsarbetet har till stora delar kunna följa den undersökningsplan som formulerades utifrån länsstyrelsens förfrågningsunderlag. Den sena tiden på året, tillsammans med att markerna var mycket vattensjuka efter långvarig nederbörd, försvårade dock fältarbetet. Även om de mindre optimala förutsättningarna påverkade fältarbetets omfattning till viss del så har utredningen ändå kunnat uppfylla sitt primära syfte. En viss revidering av undersökningsplanen när det kommer till efterarbetet har också gjorts i samråd med länsstyrelsen. Anledningen var att det samlades in ett flertal fynd från torplämningen som behövde bearbetas som ett led i att klargöra lämningens antikvariska status. Den spjutspets som påträffades vid metallkartering har konserverats då dess antikvariska och vetenskapliga värde bedömdes motivera detta. Därutöver så gjordes en översiktlig osteologisk analys av benmaterial från torplämningen. Eftersom det var möjligt att spjutspetsen kom från en förhistorisk gravkontext som överlagras av torplämningen har den osteologiska analysen kunnat säkerställa att de brända ben som samlades in inte var människoben.

Utredningsresultaten har visat att det förekom förhistoriska boplatslämningar i norra delen av området. Lämningarna var koncentrerade till två närliggande ytor. Eftersom sökschacktingen visade på tomma ytor mellan fornlämningarna har lämningarna behandlats antikvariskt som två separata lämningar även om de kanske bör förstås arkeologiskt som delar av samma kontext. Eftersom lämningarna ser ut att fortsatt norrut, utanför utredningsområdet är det mycket möjligt att de utgör delar av ett vidsträckt boplatsoområde som även inkluderar de lösfynd av bearbetad sten som påträffats i samma åker knappt 50 meter norr ut.

Det är utifrån utredningsresultaten svårt att uppskatta hur omfattande boplatslämningarna är inom utredningsområdet. Det preliminära intrycket är att de är rumsligt begränsade och att anläggningstätheten inte är så stor. Århundranden av plöjning i området har också påverkat bevarandegraden. I de schakt där det framkom anläggningar var plogdjupet upptill 0,3 meter vilket indikerar en viss bortodling är att förvänta. Trots detta så finns det bevarade anläggningar och fyndmaterial som har en potential att ge ny kunskap kring förhistorien i området och som kan komplettera den bild av dåtidens kulturlandskap som finns bevarade i närområdets rika fornlämningsmiljö.

Utredningen har även kunnat lokalisera det skogvaktartorp som finns markerat på historiska kartor. Trots att det saknades tydliga lämningar efter husgrunder ovan mark visar resultaten från sökschacktingen att det finns bevarade anläggningar och kulturlager på platsen. Lämningar som tillsammans med ett relativt omfattande fyndmaterial bör kunna ha ett vetenskapligt och pedagogiskt värde. Till exempel kan en fallstudie av ett arkeologiskt material från ett skogvaktartorp i kombination med skriftliga källor kunna ge mer nyanserad kunskap om en yrkesgrupp där det idag saknas forskning se till exempel (Kardell 2019).

FIGUR 27. Utredningsresultaten med de nya fornlämningarna som har registrerats i KMR. Bakgrundskarta Topografi 10 och en terrängskuggningsmodell baserad på laserdata. Skala 1:5000.

Referenser

- Andersson, F. 2023. *Gravar och stenbrott vid Gillberga. Arkeologisk utredning. SAU rapport 2023:13*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Iversen, R. 2010. *Kragehul Mose : ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen*. København: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Kardell, L. 2019. Skogvaktaren – en gång en utsatt befattning. *Skogshistoriska Sällskapets Årsskrift 2019*, 76-85.
- Sund, C. 2010. *Paleogeografiska förändringar i östra Svealand de senaste 7000 åren*. Stockholm: Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet.
- Svensson, I. 2010. *Det ena Söderfinninge torpet. Arkeologiska meddelanden 2010:04*. Nyköping: Sörmlands museum.
- Ölund, A. 2009. För säkerhets skull – björntandsamulett under golvet. *Uppland Årsbok för Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*, 111-117.

Arkiv- och kartmaterial

Historiska kartor

LMS (Lantmäteristyrelsens arkiv, www.lantmateriet.se/historiskakartor)

Akt	Trakt	Socken	Karta/Åtgärd	Årtal
T55-13:1	Gillberga	Skultuna	Geometrisk avmätning	1694
T55-13:2	Gillberga	Skultuna	Geometrisk avmätning	1716
T55-13:4	Gillberga	Skultuna	Storskifte	1780

RAK (Rikets allmänna kartverk, www.lantmateriet.se/historiskakartor)

Akt	Trakt	Karta/Åtgärd	Årtal
J112-83-22	Tillberga	Häradsekonomisk karta	1905-11

TORA (Riksarkivets topografiska register, <https://toramaptest.riksarkivet.se/>)

Akt	Trakt	Socken	Karta/Åtgärd	Årtal
T2:40	Gillberga	Skultuna	Geometrisk karta	1640

Övrigt kart- och arkivmaterial

Topografi 10 = Topografi 10 Nedladdning, vektor. Lantmateriet.

KMR= Kulturmiljöregistret (<https://app.raa.se/open/fornsok/>)

Laserdata= Laserdata. Lantmateriet.

Ortnamnsregistret = Institutet för språk och folkminne (<https://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html>)

SHM= Historiska museets samlingar, (<https://mis.historiska.se/mis/sok/sok.asp>)

Bilagor

Bilaga 1. Schaktlista

Objekt 11

Snr	Jordart	Area (kvm)	Djup (m)	Matjordsdjup (m)	Notering	Fornlämningsindikation
324	Lera	8,8	0,2	0,1	Stenigt, ej plöjt	
328	Lera	5,5	0,25	0,15	Mycket stenigt	
332	Lera	12,3	0,15	0,1		
336	Lera	11,1	0,3	0,15	Något stenigt	
340	Lera	9,6	0,3	0,15		
344	Lera	8,3	0,3	0,15		
348	Lera	10,0	0,25	0,15		
352	Lera	12,3	0,25	0,15		
356	Lera	8,3	0,2	0,1		
360	Lera	8,5	0,25	0,15		
364	Lera	8,7	0,25	0,15	Hästska, recent. Ej tillvaratagen	

Objekt 13

Snr	Jordart	Area (kvm)	Djup (m)	Matjordsdjup (m)	Notering	Fornlämningsindikation
208	Lera	23,8	0,3	0,25		
214	Lera	30,3	0,3	0,25	Fnyk av bränd lera	A218, A224, A230, A236
243	Lera	13,0	0,3	0,25		
247	Lera	13,2	0,3	0,25		
251	Lera	10,1	0,3	0,25		
255	Lera	8,9	0,3	0,25		
259	Lera	10,8	0,45	0,3		
263	Lera	11,3	0,35	0,25		
279	Lera	8,0	0,7	0,3		A283
288	Lera	7,3	0,5	0,3		A292
304	Lera	8,6	0,4	0,3		A297
308	Lera	6,0	0,5	0,3		
312	Lera	12,0	0,35	0,25		A316

Objekt 23

Snr	Jordart	Area (kvm)	Djup (m)	Matjordsdjup (m)	Notering	Fornlämningsindikation
368	Lera	4,2	0,3	0,15		
372	Lera	12,9	0,15	0,1		A376
414	Lera	30,4	0,15	0,1		A385, A394, A406
423	Lera	8,9	0,15	0,1		A427
433	Lera	7,5	0,25	0,2		
437	Lera	7,6	0,3	0,25		

Bilaga 2. Anläggningslista

L2023:7942

Anr	Anltyp	Undersökt andel (%)	Längd m	Bredd m	Form i plan	Djup m	Profilform	Notering	Schakt
218	Stolphål	50	0,5	0,5	Rundad	0,25	Rundad	Stenskoning	214
224	Mörkfärgning	0	0,55	0,35	Oval				214
230	Mörkfärgning	0	0,55	0,5	Rundad			I schaktkant	214
236	Mörkfärgning	0	0,45	0,4	Rundad				214
316	Stolphål	50	0,55	0,55	Rundad	0,35	Oregelbunden	Stenskoning	312

L2023:7943

Anr	Anltyp	Undersökt andel (%)	Längd m	Bredd m	Form i plan	Djup m	Profilform	Notering	Schakt
283	Lager	100			Oregelbunden	0,3		Måtligt med sot, kol, skärvig sten	279
292	Lager	0			Oregelbunden			Måtligt med sot, kol, skärvig sten	288
297	Stolphål	50	0,5	0,45	Rundad	0,15	Rundad		304

L2023:7944

Anr	Typ	Undersökt andel (%)	Längd m	Bredd m	Form i plan	Djup m	Profilform	Notering	Schakt
376	Mörkfärgning	0	2,15	1				I schaktkant	372
385	Mörkfärgning	0	0,85	0,65	Oval				414
394	Stenkonstruktion	0	1,85	1,4	Oval			Rikligt med sot, kol och eldpåverkad sten	414
406	Lager	0			Oregelbunden			Måtligt med sot, kol, skärvig sten	414
427	Lager	0			Oregelbunden			Måtligt med sot, kol, skärvig sten	423

Bilaga 3. Fyndlista

L2023:7942

Fnr	Material	Sakord	Typ	Antal	Vikt (g)	Notering	Gallrat	Kontext
1	Keramik	Kärl	Förehistorisk	1	8	Mynningsbit		A230

L2023:7943

Fnr	Material	Sakord	Typ	Antal	Vikt (g)	Notering	Gallrat	Kontext
2	Keramik	Kärl	Förehistorisk	2	1,6		X	A283
3	Obränt ben	Ben		2	0,1		X	A283
4	Bränd lera	Bränd lera		1	31		X	A292

L2023:7944

Fnr	Material	Sakord	Typ	Antal	Vikt (g)	Notering	Gallrat	Kontext
5	Keramik	Skål	Yngre rödgods	3	82,3	Vitglaserad insida, Botten, dekorerad skärva		A376
6	Keramik	Kärl	Yngre rödgods	1	2,1	Fragment, rödglaserad		A376
7	Keramik	Kärl	Stengods	1	6,5	Skärva		A376
8	Bränd lera	Tegel	Tegel	5	51		X	A376
9	Bränt ben	Ben	Mellanstort däggdjur	3	1,6		X	A376
10	Metall	Föremål	Leksaksbil	1	22,8	Matchbox No17	X	S414
11	Bränd lera	Tegel		4	196		X	A385
12	Järn	Spik		1	37,7		X	A394
13	Bränd lera	Tegel		1	12,1		X	A394
14	Keramik	Kärl	Yngre rödgods	1	5,6	Ljusbrun glasyr på båda sidorna		A406
15	Bränd lera	Tegel		1	10,9		X	A406
16	Keramik	Skål	Yngre rödgods	1	22,2	Botten 5,3 cm diam, grönglaserad insida		A427
17	Keramik	Kruka	Yngre rödgods	2	16,3	Oglaserad. mynningsbitar		A427
18	Järn	Föremål		1	619,3		X	A427
19	Järn	Spets	Spjutspets	1	193,5	Konserverad		A427

Bilaga 4. Osteologisk analys

Osteologisk analys av brända djurben från arkeologisk utredning inom fastigheten Forsby 1:3, Skultuna socken, Västerås kommun, Västmanland, Västmanlands län.

PM

Sofia Prata

SAU (Societas Archaeologica Upsaliensis)

sofia.prata@sau.se

SAU rapport 2023:15 O

I december 2023 analyserades ett benmaterial från en arkeologisk utredning av ett område inom fastigheten Forsby 1:3 i Västerås kommun. Materialet väger sammanlagt 1,6 g och utgörs endast av tre brända benfragment. Det var inte möjligt att identifiera art för något av de tre fragmenten. De bedöms dock komma från ett eller flera mellanstora däggdjur (i samma storleksklass som får, svin eller rådjur). Fragmenten kommer från skaftet (*diaphysis*) på något av rörbenen (*os longum*) och ett av dem bedöms komma från ett armbågsben (*ulna*). För antal, vikt, anatomisk representation och förbränningsgrad se tabell 1. Som jämförelsematerial har SAUs osteologiska referenssamlingen använts.

TABELL 1. Benkatalog.

Fyndnr	Undernr	Art	Benslag	Del	Antal fragm.	Vikt (g)	Bränt/Obränt	Förbränn. grad
9	1	Mellanstort däggdjur	<i>Os longum</i>	<i>diaphys</i>	1	0,9	Bränt	6b
9	2	Mellanstort däggdjur	<i>Os longum</i>	<i>diaphys</i>	1	0,2	Bränt	5
9	3	Mellanstort däggdjur	<i>Ulna</i>	<i>diaphys</i>	1	0,5	Bränt	6a

De aktuella fragmenten har alla en hög förbränningsgrad motsvarande 5, 6a respektive 6 b (tabell 1). Förbränningsgraden har registrerats enligt Stiner et.al. (1995) med tillägg av två klasser: 6a för vitbrända ben med mjukare, kritig yta och 6b för vitbrända ben med hård yta, enligt Jan Storå, OFL, Stockholms universitet (tabell 2). Orsaken till kritigheten är inte utredd men det mjukare ytskiktet kan göra dessa fragment svårare att identifiera.

TABELL 2. Förbränningsgrad enligt Stiner et al. 1995 samt tillägg för 6a och 6b från Jan Storå, OFL Stockholms universitet.

Färgkod	Beskrivning
0	Not burned (cream/tan)
1	Slightly burned; localized and <half carbonized
2	Lightly burned; >half carbonized
3	Fully carbonized (completely black)
4	Localized <half calcined (more black than white)
5	>half calcined (more white than black)
6a	Fully calcined with soft surface
6b	Fully calcined with crystalline structure

Referenser

Stiner, M.C., Kuhn, S.L., Weiner, S., Bar-Yosef, O. 1995: Differential burning, recrystallization, and fragmentation of archaeological bone. *Journal of Archaeological Science* 22. 223–23

Konserveringsrapport gällande en spjutspets från Skogvaktartorpet Västerås

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K23-512

Ort/Anläggning: Skogvaktartorp, Västerås (Lst431-4836-2023)**Fynd nr:** 19**Kontaktperson:** Fredrik Andersson SAU**Kons nr:****Datum in:** 2023-12-08**Datum ut:** 2024-02-22**Föremål:** Spjutspets**Material:** Järn**Antal:** 1**Vikt in:** 191,88g **Vikt ut:** 128,14g**Foto:** Ja**Behandling:**

Spjutspetsen är helt innesluten i hårda lerblandade föroreningar, under dessa kan kraftigare krustor spridda över föremålets ytor skymtas. Spetsens holk är helt fylld.

Spjutspetsen innan konservering.

Spjutspetsen bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Holken undersöks och inget avvikande noteras förutom en genomgående nit.

Efter denna grövre rengöring så blåstrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Vidare urlakning med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas.

För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blåstras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K23-512

ytbehandling läggs i form av Dinitrotpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Spjutspetsen under behandling.

Detalj fotografi på den genomgående niten, inget nithuvud synligt.

Spjutspetsen efter konservering.

Hanteras varsamt

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevara

OXIDER AB
Bragegatan 1
392 45 Kalmar

www.oxider.se

Telefon: 0722 47 58 58

E-post: max.jahrehorn@oxider.se

SOCIETAS
ARCHAEOLOGICA

UPSALIENSIS